

نقش نهادهای مذهبی در پیشگیری از جرم: چالش‌ها و راهکارهای مقابله با آن^۱

حسن حاجی تبار فیروزجانی *

چکیده

امروزه در جوامع اسلامی به ویژه کشور ایران، یکی از نهادهای اجتماعی مهم برای پیشبرد و ترویج فرهنگ اسلامی، نهادهای مذهبی می‌باشند. این نهادها در یک جامعه در قالب تشکل‌ها و مؤسسات دولتی و رسمی و نیز غیردولتی و مردم‌نهاد متبلور می‌شوند. یکی از وظایف اصلی این نهادها، پیشگیری از جرم از طریق مبارزه با عوامل و فرایندها و یا موقعیت‌ها اوضاع و احوال مؤثر در وقوع جرم و ناهنجاری اجتماعی با الگوگیری مستقیم از آموزه‌های دین اسلام (قرآن کریم و سنت معصومین (ع) و ...) می‌باشد. بنابراین، نهادهای مذهبی می‌توانند سهم بسزایی در تأمین سعادت اخلاقی و اجتماعی یک جامعه از طریق خشکاندن ریشه‌ها، عوامل و موقعیت‌های مؤثر در وقوع جرم داشته باشند؛ کمالینکه قانونگذار ایران نیز در قوانین و مقررات گوناگون از جمله در ماده‌ی ۱۰۶ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۳۸۳ به این نقش نهادهای مذهبی رسمیت قانونی بخشیده است. اما با این وجود، این نهادها در ایفای هر چه بهتر این نقش و رسالت‌شان با برخی از موانع و چالش‌های قانونی و عملی متعدد مواجه هستند که ضرورت شناسایی و تبیین این چالش‌ها و موانع و ارائه راهکارهای لازم و مناسب برای مقابله با آنها بیش از پیش احساس می‌شود که در این نوشتار به این چالش‌ها و راهکارهای مقابله با آنها پرداخته شده است.

کلید واژه‌ها: پیشگیری از جرم، نهادهای مذهبی، چالش‌ها، راهکارها.

۱- تاریخ وصول: ۱۳۹۷/۲/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۱۸

* استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد قائم‌شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائم‌شهر، ایران (نویسنده مسئول)

۱- مقدمه

جرم‌شناسی پیشگیری به عنوان یکی از شاخه‌های جرم‌شناسی کاربردی^۱ است که در صدد ممانعت از وقوع جرم در دو سطح پیشگیری اولیه (پیشگیری اجتماعی) و پیشگیری ثانویه (پیشگیری وضعی) می‌باشد. «جرم‌شناسی پیشگیری» و یا به تعبیری «پیشگیری غیرکیفری» شامل مجموعه‌ای از روش‌ها و تدابیر غیرقهرآمیز و کنشی است که از طریق حذف و خنثی‌سازی عوامل و فرایندهای جرم‌زا و یا حذف و تغییر موقعیت‌ها و اوضاع و احوال مؤثر در وقوع جرم به دنبال کاهش، دشوار و یا ناممکن ساختن امکان پیشامد جنایی می‌باشد. افزایش جرایم در بعد کمی و کیفی و تأثیر عواقب مخرب آن بر زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها از معضلات اصلی جوامع امروزی است. از یکسو، تحقیقات نشان داده است که روش‌های سنتی مبارزه با جرایم یعنی اعمال کیفر و تقویت نهادهای کیفری، کارآمد و مؤثر نبوده‌اند. از سوی دیگر، افزایش بی‌رویه بزهکاری و ناکارآمد و هزینه‌بر بودن روش‌های قهرآمیز مبارزه با آن می‌طلبد که به موضوع پیشگیری از بزهکاری به طور جدی پرداخته شود. از این‌رو، دولت‌ها به منظور مبارزه مؤثرتر با بزهکاری به دنبال ارائه راهکارهای غیرکیفری (مبارزه با ریشه‌ها و عوامل وقوع بزهکاری در مرحله‌ی قبل از وقوع آن) افتادند؛ به گونه‌ای که امروزه در سطح سیاست‌گذاری‌های ملی و بین‌المللی اهمیت به کارگیری روش‌های نوین (غیرکیفری) مبارزه با وقوع جرم و نابهنجاری‌های اجتماعی بر کسی پوشیده نیست.^۲ همچنین، پیشگیری از جرم، به معنی اخص، دارای جایگاه و اهمیت ویژه‌ای در آموزه‌های شرعی است یعنی در دین اسلام به پیشگیری از وقوع جرم بیشتر از درمان و اصلاح مجرم توجه شده است^۳ به طوری که پیشگیری

۱- جرم‌شناسی کاربردی شاخه‌ای از علم جرم‌شناسی است که در صدد عملیاتی ساختن برنامه‌ها و راهکارهایی است که یک جرم‌شناس نظری پیرو مطالعات علت‌شناسی جنایی، آنها را به منظور مبارزه با بزهکاری سامان می‌بخشد.

۲- جهت اطلاع بیشتر از ریشه‌ی پیدایش و اهمیت و جایگاه استفاده از روش‌های پیشگیری غیرکیفری برای مبارزه با جرم در سطح بین‌المللی و داخلی (از جمله ایران) به عنوان مثال رجوع شود:

- نیازپور، امیرحسن، (۱۳۸۸). حقوق پیشگیری از بزهکاری در ایران، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۸ و ۴۹، صص ۲۲۵-۱۷۰.

- ابراهیمی، شهرام، (۱۳۹۰). جرم‌شناسی پیشگیری، جلد اول، تهران، نشر میزان، چاپ اول.

- نجفی ابرندآبادی، علی حسین، (۱۳۸۳). پیشگیری عادلانه از وقوع جرم، علوم جنایی: مجموعه مقالات به مناسبت نکوداشت دکتر محمد آشوری، صص ۵۹۴-۵۶۰.

۳- مسأله پیشگیری از جرم در آیات شریفه متعدد از قرآن کریم و نیز روایات معصومین (ع) مورد توجه قرار گرفته است از جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- آیه ۲۱ سوره بقره: «ای مردم! پروردگارتان را عبادت کنید؛ آن کس که شما و کسانی را که پیش از شما بوده‌اند آفرید؛ تا پرهیزگار شوید». بر اساس این آیه شریفه، کسی که پروردگار را ستایش نماید و به بزرگی او ایمان داشته باشد باعث ایجاد یک حس پیشگیری از جرم و گناه در او می‌شود.

از جرم در این مفهوم در در آموزه‌های دین اسلام از لحاظ قدمت خیلی باسابقه‌تر از علوم امروزی است چراکه این مسأله در دین اسلام در واقع دارای عمری به حدود ۱۴۰۰ سال بوده ولی سابقه‌ی پیدایش استفاده از این روش‌ها در علوم امروزی (آموزه‌های علوم جنایی) به قرن نوزدهم میلادی بر می‌گردد.^۱ از آنجایی که یکی از آرمان‌های اصلی جوامع اسلامی به ویژه کشور ایران، ترویج فرهنگ اسلامی و تأمین سعادت اخلاقی و اجتماعی مردم به شیوه‌های گوناگون از جمله ارائه برنامه‌ها و الگوهای لازم و مناسب در راستای جلوگیری از انحرافات و ناپهنجاری‌های اخلاقی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی در سطوح مختلف زندگی انسانها است. از این‌رو، به نظر می‌رسد نهادهای دینی و مذهبی متولی ترویج فرهنگ اسلامی در جامعه ایران (مانند وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی، ستاد اقامه نماز، ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر و سازمان اوقاف و امور خیریه) می‌توانند نقش بسزایی را در قلمرو پیشگیری از جرم ایفا نمایند. در واقع یکی از تکنیک‌ها و راهبردهای مهم پیشگیری از وقوع جرم، استفاده از ظرفیت‌ها نهادهای مذهبی و دینی به منظور ارائه الگوهای صحیح زندگی است. بنابراین، نهادهای مذهبی با به-کارگیری تعالیم اسلامی (قرآن کریم و سنت معصومین (ع) و ...) می‌توانند نقش مؤثر و مستقیمی در حوزه پیشگیری (در بهبود عملکرد سایر نهادهای اجتماعی مانند خانواده، آموزش و پرورش و ...) داشته باشند.

نگارنده، در این نوشتار به شیوه توصیفی و تحلیلی - استنباطی و با استفاده از روش کتابخانه‌ای به دنبال بررسی و معرفی نهادهای دینی و مذهبی، جایگاه و نقش آنها در پیشگیری از وقوع جرم با تأکید بر سیاست جنایی تقنینی ایران، چالش‌ها و موانع پیش‌روی این نهادها در امر پیشگیری از جرم و سپس ارائه راهکارها و تدابیر لازم برای مقابله بهتر با این موانع و چالش‌ها می‌باشد.

-
- آیه‌ی ۴۵ سوره انفال: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هنگامی که در میدان نبرد با گروهی درگیر می‌شوید، ثابت قدم باشید و خدا را فراوان یاد کنید تا رستگار شوید». بر اساس این آیه، یاد خدا مانع ارتکاب جرم از سوی اشخاص می‌شود.
  - آیه ۴۵ سوره عنکبوت: «... برآستی که نماز انسان را از زشتی‌ها و گناهها باز می‌دارد...».
  - امام علی (ع): «ترس از خدا، زندان و محبوس کننده نفس از انجام گناهان و بازدارنده او از نافرمانی می‌باشد». (ربانی، ۱۳۸۳، ۱۱).
  - پیامبر اکرم (ص): «هر کسی که ازدواج کند نصف دینش را به دست آورد است پس درباره نصف دیگرش تقوای الهی را مراعات کند». (نوری، ۱۳۶۸، ۱۹۶).
  - امام رضا (ع): در پاسخ به اینکه چرا به نماز خواندن امر شده است فرمود: «برای این که در یاد کردن خالقش و ایستادن در برابر پروردگارش بازدارنده از نافرمانی و مانع از انواع فسادها باشد» (همان، ۵۸).
  - ^۵ جهت اطلاع بیشتر از جایگاه و سابقه استفاده از روشهای پیشگیری از جرم به معنی اخص کلمه در قلمرو آموزه‌های دین اسلام (قرآن کریم، سنت، اجماع و عقل) به عنوان نمونه رجوع شود:
  - علیزاده، مهدی، (۱۳۸۲). نقش اسلام در پیشگیری و کاهش بزهکاری، مشهد، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، صص ۱۴۴-۵۸.
  - میرخلیلی، سید محمود، (۱۳۸۳). پیشگیری وضعی از نگاه آموزه‌های اسلام، فصلنامه فقه و حقوق، شماره ۱.

۲- مفهوم‌شناسی

۲-۱- تعریف دین، مذهب و نهادهای مذهبی

واژه «دین» در لغت در معانی چون «مجموعه عقاید، آموزش‌ها، و دستورالعمل‌هایی که به وسیله‌ی شخصی مقدس به ویژه پیامبر ارائه شده است و معتقدان به مقتضای آن رفتار می‌کنند» آمده است (انوری، ۱۳۸۶، ۲۳۸۹).

تعاریف زیادی از واژه «دین» در اصطلاح شده است. به عنوان مثال، دین عبارت است از: «اصول علمی و سنن و قوانین عملی که برگزیدن و عمل به آنها، تضمین کننده سعادت حقیقی انسان است». (طباطبائی، ۱۴۱۷، ۱۹۳) و یا دین «مركب است از مجموعه‌ای معارف نظری و عقیدتی، احکام و قوانین علمی و دستورات اخلاقی در ابعاد گوناگون فردی و اجتماعی سازگار با عقل و فطرت انسانی که از سوی خداوند یکتا توسط پیامبران برای هدایت همه جانبه مادی و معنوی بشر فرستاده شد و در صورت پیاده شدن به طور کامل سعادت و رستگاری دنیوی و اخروی را تأمین می‌کند. لذا، دین حق و جامع دینی است که پاسخگویی همه‌ی نیازهای جسمی و روحی، دنیوی و اخروی و مادی و معنوی انسان باشد و همه‌ی قوانین و برنامه‌های لازم برای نیل به این هدف متعالی را تشریح کرده و فرا راه بشر نهاده باشد و این دین جامع و کامل همانا آیین مترقی اسلام است که آخرین و کاملترین دین از سلسله ادیان آسمانی است» (ابراهیم‌زاده آملی، ۱۳۸۳، ۱۸)

مذهب «به معنای راه و روش است و در مفهوم دینی، به مسیر اعتقادی افراد، مذهب گفته می‌شود. (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۳۹۴)

نهادهای مذهبی، نهادهایی هستند که در ساختن هویت و سمت و سوی فکری جامعه، نقش مهمی ایفا می‌کنند. نهاد روحانیت، مساجد و حسینیه‌ها، هیأت‌های تعزیه، هیأت‌های عزاداری، سازمان اوقاف و امور خیریه، سازمان حج و زیارت، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، شورای عالی انقلاب فرهنگی، سازمان تبلیغات اسلامی، ستاد عالی کانون‌های فرهنگی و هنری مساجد و غیره از جمله این نهادها می‌باشند.

۲-۲- تعریف پیشگیری از جرم

واژه «پیشگیری» در لغت به معنای «جلوگیری کردن، مانع شدن، جلو بستن و اقدامات احتیاطی برای جلوگیری از رخدادهای بد و ناخواسته» آمده است (معین، ۱۳۴۸، ۹۷۵).

تعاریف گوناگونی از اصطلاح پیشگیری از جرم شده است.^۱ به عنوان مثال، پیشگیری از جرم عبارتست از: «پیش‌بینی، شناخت و ارزیابی خطر وقوع جرم و انجام اقداماتی برای رفع یا تقلیل آن» (میرمحمدصادقی، ۱۳۸۱، ۱۰۲). پیشگیری در معنی عام و موسع هم شامل پیشگیری کیفری و هم پیشگیری غیرکیفری می‌شود. پیشگیری کیفری یعنی پیشگیری با استفاده از ابزار کیفر (قهرآمیز) که در مرحله پس از وقوع جرم به کار گرفته می‌شود. اما پیشگیری غیرکیفری (پیشگیری به معنی اخص) عبارتست از: «مجموعه اقدامات و روش‌های غیرقهرآمیز و غیرکیفری که در مرحله پیش از وقوع بزهکاری به منظور حذف یا خنثی‌سازی عوامل و یا موقعیت‌های جرم‌زا به کار گرفته می‌شوند» (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۸۳، ۵۶۹)

۳- کارکرد پیشگیرانه از جرم توسط نهادهای مذهبی در قوانین و مقررات ایران

امروزه مسأله پیشگیری از جرم به مفهوم اخص کلمه در قلمرو سیاست جنایی ایران جنبه‌ی قانونی به خود گرفته است. زیرا اولاً، خبرگان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران هم در مقدمه و هم در اصول متعددی از آن مثلاً اصول ۳، ۲۸، ۳۱، ۲۹، ۳۰، ۴۳ و ۱۵۶ به موضوع پیشگیری غیرکیفری از وقوع جرم (اعم از پیشگیری اجتماعی و پیشگیری وضعی) در قالب دو رویکرد اجرایی (قوه مجریه) و قضایی (قوه قضاییه) به طور ضمنی و یا صریح توجه و تأکید داشته‌اند. ثانیاً، قانونگذار با وضع قوانین و مقررات عادی گوناگون، در طی سالیان مختلف پس از انقلاب اسلامی به ویژه در دو دهه اخیر، به طور مستقیم به جنبه‌های مختلف پیشگیری غیرکیفری از جرم و رویکرد چند نهادی مبارزه با آن از سوی نهادهای اجتماعی متعدد اعم از رسمی و دولتی و غیررسمی و مردم نهاد نیز توجه فراوانی داشته است که در این نوشتار از پرداختن به آنها به لحاظ غیرمرتبط بودن آن با موضوع بحث خودداری می‌نماییم^۲ و صرفاً به توجه قانونگذار به

۱. برای اطلاع بیشتر از برخی تعاریف پیشگیری از جرم، و گونه‌های آن، بنگرید:

- اردبیلی، محمدعلی، (۱۳۸۳). «میزگرد: پیشگیری از جرم در حقوق کنونی ایران»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۹-۴۸، ص ۱۹.
- نجفی ابرند آبادی، مأخذ پیشین، صص ۵۹۲-۵۶۰.
- صفاری، علی، (۱۳۸۰). «مبانی نظری پیشگیری از جرم»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۴-۳۳، صص ۲۹۰-۲۷۲.
- صفاری، علی، (۱۳۸۹). «تحولات پیشگیری از جرم و اهمیت آن»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۵۲، صص ۳۲۳-۲۸۸.
- ۱- جهت اطلاع بیشتر از جایگاه پیشگیری از جرم در قلمرو قانونگذاری ایران رجوع شود:
- نیاز پور، مأخذ پیشین، ص ۱۷۳.
- نجفی ابرند آبادی، علی حسین، (۱۳۷۹-۱۳۸۰). «تقریرات درس جرم شناسی»، دوره دکتری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، صص ۷۳۶.
- ایرانشاهی، حمید، (۱۳۹۰). پیشگیری از وقوع جرم و نقش سازمانهای مسؤل در قوانین ایران، تهران، انتشارات جاودانه، ص ۱۲۶.

کارکرد و رسالت پیشگیری از جرم توسط نهادهای خاص مانند ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر و سازمان فرهنگ و ارشاد اسلامی به شرح ذیل اشاره خواهیم کرد.

قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۳۸۳ یکی از مهمترین قوانینی است که حاوی دستورالعمل‌های گوناگون درباره تکلیف دولت به اندیشیدن تمهیدات لازم برای پیشگیری از وقوع جرم و آسیب‌های اجتماعی به شیوه‌های مختلف می‌باشد. به عنوان نمونه، در ماده‌ی ۱۰۶ این قانون به توسعه‌ی فرهنگ اصیل ایرانی - اسلامی توجه ویژه‌ای شده است.

به موجب این ماده، دولت مکلف است به منظور تعمیق ارزش‌ها، باورها و فرهنگ معنویت و نیز حفظ هویت اسلامی - ایرانی، اعتلای فرهنگ معرفت دینی و توسعه‌ی فرهنگ قرآنی اقدامات لازم زیر را به کارگیرد؛ به عنوان مثال:

- بسط آگاهی‌ها و فضایل اخلاقی در میان مردم و شرایط مناسب برای احیای فرضیه امر به معروف و نهی از منکر.

- گسترش فعالیت رسانه ملی در جهت مبارزه با تهاجم فرهنگی و سالم‌سازی فضای عمومی کشور.
- حمایت از پژوهش‌های راهبردی و بنیادی در زمینه اعتلای معرفت دینی توسعه فعالیت‌های قرآنی.
- تهیه طرح جامع ترویج و توسعه‌ی نماز.
- تهیه طرح جامع گسترش فعالیت‌های مذهبی و مساجد توسط سازمان‌های تبلیغات اسلامی و اوقاف و امور خیریه.

در واقع، مهمترین مستند قانونی راجع به کارکرد پیشگیرانه نهادهای دینی و مذهبی، ماده قانونی فوق‌الاشعار می‌باشد.

قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی - اجتماعی فرهنگی مصوب ۱۳۸۹ در مقوله پیشگیری از جرم در سطح جامعه و توجه بر اولویت داشتن رویکرد کنشی مبارزه با جرم در مقایسه با رویکرد واکنشی، نیز از جمله قوانین جدیدی است که می‌توان به اشاره کرد. (اصغری و سرمدی واله، ۱۳۹۱، ۱۴۵ تا ۱۶۳)

۴- برخی از تدابیر پیشگیرانه از جرم توسط نهادهای مذهبی در ایران

مطالعات انجام یافته نشان داده است که آموزه‌های دینی، معنوی و اخلاقی نقش بسیار مهمی در پیشگیری از جرم و نابهنجاری‌های اجتماعی و بزهکاری دارند. در دین اسلام بر اعمال و اجرای

دستورالعمل‌های کاربردی متعددی مانند نماز، روزه، خمس، زکات، حج، جهاد و امر به معروف و نهی از منکر برای رشد و کمال انسانی و اجتماعی و پیشگیری از انحرافات اخلاقی و اجتماعی تأکید شده است. از جمله‌ی نهادهای دولتی و غیردولتی (مردم‌نهاد) که به صورت مستقیم در زمینه گسترش فرهنگ دینی و معارف اسلامی و سپس به طور مستقیم و یا غیرمستقیم در پیشگیری از وقوع جرم و انحرافات اخلاقی و اجتماعی ایفای نقش می‌نمایند می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، مرکز جهانی علوم اسلامی، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، دفتر تبلیغات اسلامی، حوزه علمیه قم، سازمان حج و زیارت، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان اوقاف و امور خیریه، مرکز رسیدگی به امور مساجد، مرکز خدمات مدیریت حوزه علمیه قم، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، ستاد امر به معروف و نهی از منکر، کانون‌های فرهنگی بسیج، مصالای بزرگ تهران، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، ستاد مرکزی اقامه نماز. علاوه بر این، تعداد زیادی از انجمن‌ها، مجامع و مؤسسات دینی وجود دارند که به صورت غیرانتفاعی، غیردولتی و خصوصی اداره می‌شوند که ذیلاً به برخی از این تدابیر و راهکارهای اخلاقی و دینی که می‌توانند دارای خاصیت پیشگیرانه از جرم و انحرافات اجتماعی داشته باشند و متولی اصلی و مستقیم اعمال و اجرای آنها، نهادهای مذهبی فوق‌الذکر بوده باشند، خواهیم پرداخت.^۱

۴-۱- وقف

وقف در جوامع اسلامی، از آغاز تاکنون به‌عنوان یک سنت و رسم اسلامی برگرفته از باورها و ارزش‌های اسلامی، وجود داشته است؛ گرچه پیش از اسلام و در ادیان آسمانی دیگر و نیز حتی در جوامع غیردینی، وقف هم

۱- جهت اطلاع بیشتر از نمونه‌هایی از تدابیر و دستورالعمل‌های اخلاقی و دینی و جزئیات راجع به آنها که رسالت و نقش پیشگیرنده از جرم و انحرافات اخلاقی و اجتماعی گوناگون دارند و در آموزه‌های دین اسلام از جمله قرآن کریم مورد تأکید و اشاره قرار گرفته‌اند و اینکه این تدابیر و دستورالعمل‌ها بیشتر توسط نهادهای دینی و مذهبی به اشکال مختلف اعمال و اجرا می‌شوند رجوع شود: - صالحی، جواد و صادقی راد، (بهمن و اسفند ۱۳۹۰). آموزه‌های اسلامی؛ دریچه‌ای به سوی پیشگیری از وقوع جرم، مجله ماهنامه مهندسی فرهنگی، سال ششم، شماره ۶۱ و ۶۲، صص ۱۰ تا ۱۹.

- طوسی، محمد ابن حسن، (۱۴۱۴). الامالی، نشر مؤسسه البعثه و دارالثقافه، بی‌جا، ۴۸۰ تا ۴۸۱.

- مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳). بحارالانوار، جلد ۷۵، نشر مؤسسه الوفاء، بی‌جا، ۲۳۸.

- صدوق، محمد بن علی، (۱۴۰۴). من لا یحضره الفقیه، انتشارات جامعه المدرسین، قم، ۵۰۷.

- خسروشاهی، قدرت الله، (بی‌تا). پیشگیری از جرم در آموزه‌های قرآنی، مجله بصیرت، سال دهم، شماره ۳۰ و ۳۱، ۶۱ تا ۷۲.

وجود داشته است، ولی با روح و ماهیت ویژه‌ای که اسلام به آن بخشید، به صورت یک نهاد تأسیسی اسلام ظاهر شده است که منشأ خیرات و برکات فراوان در جوامع اسلامی بوده است (حاجی ده آبادی، ۱۳۸۸، ۴۲).

برکات وقف لحظه‌ای و موقت نیست، بلکه همیشگی و دائمی است و فقط یک مقطع زمانی خاص از حیات جامعه و گروهی خاص از شهروندان یک جامعه را پوشش نمی‌دهد، بلکه آثار آن در طول زمان و برای نسل‌های متمادی در جریان است. از این ویژگی در متون اسلامی به عنوان «صدقه جاریه» یاد شده است. به همین دلیل، وقف از جمله تدابیر و سیاست‌های ریشه‌ای و پایه‌ای در پیشگیری از جرم به حساب می‌آید. ویژگی دیگر وقف به‌عنوان یکی از آموزه‌های اسلامی مؤثر در سیاست جنایی اسلام این است که موارد مصرف آن محدود نیست، بلکه اشکال و ابعاد مختلفی را پذیرا است. چنین نیست که وقف فقط شامل ساختن مساجد شود، بلکه متناسب با هر نوع نیاز جامعه اسلامی، می‌توان از وقف استفاده کرد. بنابراین، اگر به این واقعیت مهم اجتماعی توجه کنیم که جرم علل و عوامل مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، روانی، محیطی و... دارد، می‌توان برای مواجهه با این گونه عوامل، از سنت حسنه وقف بهره جست (همان، ۴۳).

تقویت و گسترش اعمال وقف می‌تواند در اصلاح شرایط محیط فیزیکی و اجتماعی بزهکاری و سوزاندن ریشه‌های بزهکاری و سالم‌سازی جامعه نقش مؤثری را ایفا نماید که از جمله کارکردهای پیشگیرانه از جرم از طریق نهاد وقف عبارتند از:

- تأمین امنیت و عدالت فردی و اجتماعی

وقف می‌تواند از یکسو، در ارتقاء امنیت و عدالت اجتماعی در حوزه‌های گوناگون اعم از فرهنگی، اقتصادی و غیره مؤثر واقع شود و از سوی دیگر، در زمینه فردی نیز باعث توسعه فردی و تکامل شخصیتی فرد واقف شود و افرادی که از منافع وقف بهره می‌برند نیز به نوبه خود احساس امنیت بیشتری خواهند داشت (همان، ۴۵).

به عبارت دیگر، تبعیض‌ها و نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی از جمله خاستگاه‌های مهم جرم و ناهنجاری در جامعه است که مورد توجه جرم‌شناسان و جامعه‌شناسان بوده است. از جمله کارکردهای وقف که نقش بسیار مؤثری در پیشگیری از جرم دارد، کمک به ایجاد و تقویت عدالت اجتماعی و رفع تبعیض‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی است (همان، ۵۱).

همچنین، وقف باعث تأمین امنیت لازم برای زنان مطلقه یا فراری از خانه، غریبان و مهاجران و فرونشاندن خشمها و کینه‌ها می‌شود (پیشگیری وضعی) (همان، ۵۴ و ۵۷).

- ایجاد فضای محیطی مناسب

پژوهشگران دریافته‌اند که وقفیات در جامعه اسلامی، در خلق فضای شهری منبعث از جهان‌بینی اسلامی نقش بسیار مؤثری دارد. وقف در آبادانی شهرها، ایجاد فضاها و اماکن مورد نیاز جامعه برای رفع نیازهای روحی و جسمی؛ مانند مسجد، مدرسه، حمام، آب انبار، سقاخانه، روشنایی معابر، بازارچه‌ها و بازارها و گسترش موزون شهرها نقش بسیاری داشته است. تنوع اماکن وقفی، از عوامل بسیار مؤثر در افزایش سطح روابط در جامعه بوده است و به کاهش سطح تنش‌ها، ایجاد عدالت اجتماعی و رفع تبعیض‌ها و نابرابری‌های اجتماعی کمک می‌کند. (همان، ۴۷)

- تقویت روابط اجتماعی

از منظر جهان‌بینی اسلامی، انسان موجودی بریده از جامعه نیست و نباید باشد. انسان اجتماعی از نظر اسلام انسانی است که خود را در مقابل جامعه مسئول می‌داند. وقف، گذشته از آنکه نوعی مبارزه مؤثر با خودخواهی‌ها و خودمحوری‌ها است که به اقتضای بعد حیوانی نفس انسانی در فرد جلوه‌گر می‌شود، باعث تقویت ارتباطات اجتماعی و گسترش فرهنگ وفاق اجتماعی می‌شود. روشن است که این دو، نقش بسیار مهمی در پیشگیری از جرم دارند. وقف با رفع نیازهای پایه‌ای افراد محروم، آنها را به ارتباط مثبت و مؤثر و پرهیز از هنجارشکنی و جامعه‌گریزی و جامعه‌ستیزی تشویق می‌کند و به گسترش اخلاق فردی و اجتماعی کمک می‌کند (همان، ۴۸).

۴-۲- امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر یکی از نهادهای اجتماعی-اسلامی است که به عنوان یکی از تدابیر اصلی پیشگیری اجتماعی از جرم در قلمرو علم جرم‌شناسی محسوب می‌شود. برخی از کارکردهای پیشگیرانه‌ی نهاد امر به معروف و نهی از منکر (از طریق آموزش و فرهنگ‌سازی) عبارتند از:

- ایجاد روحیه تعاون در میان اعضای جامعه

امر به معروف و نهی از منکر در زمره یکی از تکالیفی است که دولت به واسطه قرارداد اجتماعی، موظف به اتخاذ سیاست‌هایی درباره امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد. چنین اندیشه‌ای که تعامل دولت و ملت را به خوبی نشان می‌دهد، بر ایند تأثیر انکارناپذیر اقدامات افراد جامعه در این مهم است که می‌تواند از رهگذر استراتژی یا راهبرد کنترل از راه نزدیک، به طرز کارآمدی بر افراد پیرامون خود نظارت کنند و جلوه‌ای از همبستگی ایجابی را به نمایش درآورند. انعقاد این قرارداد اجتماعی میان دولت و ملت، مبین این واقعیت است که سرنوشت افراد جامعه به هم گره خورده است و جملگی می‌بایست در این راستا همگام و همنا باشند تا بتوانند به سرمنزل مقصود خویش نایل آیند (ساعد، ۱۳۸۶، ۷۲).

- آموزش افراد جامعه

انجام امر به معروف و نهی از منکر به افراد جامعه می‌آموزد که مطلوبیت‌های جامعه که عنوان معروف به خود می‌گیرند و نامطلوب‌های آن که با منکرات از آنها یاد می‌شوند کدامند. تعیین و شناسایی این گزینه‌های مطلوب و نامطلوب که به زعم ما تعبیری اجتماعی از هنجارهای اخلاقی و کیفری است، جامعه را آگاه می‌کند که در راستای دستیابی به خواسته‌های خود، خطوط قرمز را رعایت نمایند (همان، ۹۳).

- ایجاد فضای سالم و عاری از جرم و اعتلای فرهنگی و اجتماعی جامعه

- کاهش آماج جرم از رهگذر آموزش.

۴-۳- نماز

نماز موجب یاد خدا و دوری از غفلت و سرکشی و باعث خشوع و فروتنی می‌شود. نماز بهترین وسیله برای قرب به پروردگار است. وقتی فرد با خداوند متعال ارتباط معنوی دارد و با یاد او در عبادت مأنوس است، آرامش بالایی دارد و نگرانی‌ها و تشویش‌ها را به وسیله ارتباط با خدا تعدیل می‌کند. نماز نقشی محوری در التیام بیماری‌های روانی، بیماری‌هایی که می‌توانند زمینه‌ساز بسیاری از جرائم باشند، خواهد داشت. علاوه بر این، نمازهای یومیه نوعی تذکر مستمر و خودخواسته و آگاهانه هستند که انسان را از تنگناهای فراموشی و غفلت می‌رهانند و سد استواری در مقابل جرم و انحراف تأسیس می‌کنند (صالحی، ۱۳۹۰، ۱۱؛ صالحی و صادقی راد، ۱۳۹۰، ۱۱ و ۱۲).

۴-۴- ترویج اخلاق حسنه

اخلاق فردی و اجتماعی نوعی نظارت‌کننده غیررسمی محسوب می‌شود که به مراتب قوی‌تر و کارآمدتر از قانون است که ابزار نظارت رسمی به‌شمار می‌رود. بنابراین، برای دنیای خوب، اخلاق اجتماعی و فردی به‌طور مساوی لازم است. در مقابل، حاکمیت ردایل اخلاقی و عدم وجدان اخلاقی، عامل بسیاری از جرایم کوچک و بزرگ به‌شمار می‌آید. برخی از جلوه‌های ترویج اخلاق حسنه فردی و اجتماعی عبارتند از:

- تقوا و دوری از هواپرستی

تقوا و رعایت حدود الهی، به‌عنوان مهم‌ترین ارزش اخلاقی است که انسان را به انجام وظایف خود و دوری از جرائم و انحرافات ملزم می‌کند. این ویژگی مهم اخلاقی که ثمره ایمان و اعتقاد انسان به خداوند و بازگشت به سوی اوست، به‌عنوان تنها راه سعادت و رستگاری انسان تأثیر شگرفی بر رفتارها و تعاملات انسان‌ها با یکدیگر دارد، به گونه‌ای که انسان با تقوا، پیش از انجام هر عملی، آن را مورد ارزیابی قرار می‌دهد و تنها در صورتی که آن را مطابق با معیارهای الهی و انسان بداند، اقدام می‌کند و در غیر این صورت هرگز مرتکب آن نخواهد شد (همان، ۱۴ و صالحی و صادقی راد، ۱۳۹۰، ۱۴ و ۱۵).

- عفو و ایثار

از ارزش‌های اخلاقی که می‌تواند مانع از ارتکاب جرم گردد، عفو و گذشت است. اگرچه از دیدگاه قرآن کریم، مقابله به مثل در برابر رفتار ظالمانه دیگران به‌عنوان یک حق پذیرفته شده است (شوری، آیه شریفه ۳۹) با وجود این عفو، گذشت و بردباری در برابر ظلم دیگران مورد تأکید قرار گرفته است. از نظر قرآن کریم، این ویژگی اخلاقی موجب می‌شود که عداوت و دشمنی که ریشه بسیاری از جرائم است؛ به دوستی و محبت تبدیل شود و روابط افراد با یکدیگر رابطه‌ای دوستانه و محبت‌آمیز گردد (صالحی و صادقی راد، ۱۳۹۰، ۱۴).

- حسن ظن

یکی از آموزه‌های اخلاقی دیگر که می‌تواند اثر پیشگیرانه داشته باشد و از بروز تنش و درگیری در روابط افراد با یکدیگر جلوگیری کند، حسن ظن به دیگران در اعمالی است که از آنها سر می‌زند. به همین دلیل، آموزه‌های اخلاقی اسلام، انسان‌ها را به حسن ظن بر بهترین وجه ممکن توصیه کرده است و

سوءظن به دیگران را در بسیاری از موارد، نه تنها امری غیراخلاقی، بلکه گناه و معصیت داشته است و از آن نهی کرده است. (همان، ۱۴)

- عفت و پاکدامنی

عفت و پاکدامنی از جمله عواملی است که زمینه بالندگی را فراهم آورده و مانع از بروز رفتارهای مجرمانه می‌گردد و شخصیت انسان را از پستی و انحطاط مصون نگه می‌دارد. یکی از ابعاد پاکدامنی، رعایت حجاب و پوشش اسلامی است. تنها آیه‌ای که در آن واژه «حجاب» به کار رفته است؛ آیه ۵۳ از سوره احزاب است. پوشش ظاهری زن و رفتارهای غیرکلامی او که برخاسته از تفاوت‌های جنسی او است، گاه نقش بسزایی در شکل‌گیری برخی از جرائم به‌طور مستقیم و غیرمستقیم علیه او دارد. بنابراین، رعایت حجاب در همه ابعاد آن می‌تواند علاوه بر بالا بردن ضریب امنیت جامعه و نهاد خانواده، نقش بسزایی در پیشگیری از برخی جرایم، به ویژه جرایم منافی عفت و خشونت‌آمیز علیه زنان ایفاء کند. (همان، ۱۵)

- همنشینی با افراد صالح و نیکوکار

در آموزه‌های قرآنی (آیات ۲۷ و ۲۸ سوره فرقان)، همنشینی با نیکان تأثیرات بسیار شگرفی در شخصیت انسان و رفتارها و کردارهای او دارد و همنشین خوب زمینه سعادت انسان و همنشین بد زمینه‌ساز بدبختی، کجروی و جنایت است. کمال همنشین در انسان بسیار تأثیرگذار است و همچنین پلیدی‌های همنشین نیز تأثیر جدی دارد. (همان، ۱۶)

- کسب علم و دانش

علم و دانش سرچشمه نیکی‌ها در آموزه‌های قرآنی است و بسیاری از گناهان و جرایم و کجروی‌ها ریشه در جهل و نادانی انسان دارد و قرآن مرزی آشکار میان دانایان و نادانان قرار داده است (زمر، ۹).

- دعا

در آموزه‌های اسلامی، دعا یکی از ساز و کارهای ارتباط با خداوند سبحان است که تأثیرات شگرف و سازنده‌ای در کمال انسانی و بازداشتن او از انحرافات دارد. در آموزه‌های قرآنی، دعا و مناجات و خواستن نیازها از خداوند زمینه رشد و تعالی و کمال انسانی است (بقره، ۱۸۶).

- استغفار و توبه

استغفار به معنای طلب آمرزش گناهان از خداوند سبحان و توبه به معنای بازگشت به وضع پیشین پاکی است. بر اساس آموزه‌های قرآنی و تعالیم ائمه معصومین علیهم‌السلام، استغفار و توبه هر کدام دو ساز و کار مقرون به هم و مؤثر

در فرایند عبودیت و بندگی خداوند و پاک شدن از گناه و معصیت هستند و همچنین، ساز و کاری برای پیشگیری از گرایش به گناه و کجروی است (آل عمران، ۳۵).

۴-۵- مسجد

مسجد به عنوان یکی از مهمترین نهادهای مذهبی در تربیت افراد جامعه می‌باشد که از جمله‌ی جنبه‌های تأثیرگذاری مسجد عبارتند از:

- تقویت هویت دینی
- تشکیل گروه‌های امر به معروف و نهی از منکر
- ایجاد پایگاه بسیج
- توسعه‌ی فعالیت‌های فرهنگی مانند تأسیس کتابخانه، برگزاری مسابقه‌های فرهنگی و علمی و ورزشی (پورزال، ۱۳۹۲، ۶۸ تا ۷۲).

۵- چالش‌های پیش‌روی نهادهای مذهبی در پیشگیری از جرم

علت افزایش وقوع جرم در پاره‌ای از موارد، ناکارآمد بودن برنامه‌ها و راهکارهای مقابله با آن اعم از سرکوب‌گرانه و پیشگیرانه است. بنابراین، یکی از شرایط لازم برای اجرای کارآمد و موفقیت‌آمیز برنامه‌های پیشگیری از وقوع جرم، فراهم بودن بسترهای لازم و حذف چالش‌ها و موانع اجرای مؤثر آنها می‌باشد. چالش‌ها و موانع اجرایی برنامه‌های پیشگیری از وقوع جرم توسط نهادهای دینی و مذهبی را می‌توان به دو دسته الف- چالش‌های عمومی و ب- چالش‌های اختصاصی تقسیم کرد که در این گفتار ابتدا به بررسی چالش‌های پیش‌روی نهادهای دینی و مذهبی در اعمال و اجرای تدابیر پیشگیری از جرم و سپس به ارائه راهکارهای لازم و مناسب در این‌باره می‌پردازیم.

۵-۱- چالش‌های عمومی

منظور از چالش‌های عمومی شامل آن دسته از چالش‌ها و موانعی می‌شود که هر نهاد اجتماعی اعم از

رسمی و غیررسمی ممکن است در اعمال برنامه‌های پیشگیری از جرم با آنها روبرو باشد. این نوع از چالش‌ها به دو دسته ذیل الف- چالش‌های قانونی و ب- چالش‌های اجرایی تقسیم می‌شود که ذیلاً به طور مختصر به آن اشاره می‌کنیم.

۵-۱-۱- چالش‌های قانونی

- چالش قانونی در واقع مربوط به قسمت اول بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی (عبارت «پیشگیری از جرم») می‌شود که از آن عبارت تفسیرها و برداشت‌های گوناگونی از سوی حقوقدانان و صاحب‌نظران می‌شود. به عبارت دیگر، با توجه به تفسیرهای متفاوتی که از قسمت اول بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی در ارتباط با مفهوم عبارت مذکور و نیز کیفیت و چگونگی نقش قوه قضاییه در ارتباط با مسأله پیشگیری از جرم (نقش سیاستگذاری و مدیریتی یا نقش اجرایی و یا نقش توأمان؟!؛) شده است، اجرای آن با مشکل مواجه شده است (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۷۹-۱۳۸۰، ۱۳۸، ۷۳۸).

۵-۱-۲- چالش‌های اجرایی

- دسته‌ای دیگر از چالش‌های فراروی پیشگیری از جرم مربوط به مرحله‌ی اجرای این برنامه‌ها می‌باشد که اهم آنها عبارتند از: (لشنی پارسا، ۱۳۸۷، ۵۶؛ بابایی، ۱۳۹۳، ۷)
- نبود طرح جامع و کارآمد ملی برای پیشگیری از جرم.
- ضعف تعاملات بین بخشی و فرابخشی دستگاهها در عرصه‌ی پیشگیری و موازی‌کاری آنها.
- عدم بهره‌گیری از ظرفیت باورهای دینی در امر پیشگیری از جرم توسط سازمانها و نهادهای ذیربط.
- عدم مشارکت فعال و مؤثر مردم و طبقات اجتماعی در اعمال برنامه‌های پیشگیری از جرم.
- عدم توجه جدی به مشارکت سازمانهای غیردولتی در زمینه کنترل آسیب‌های اجتماعی.
- وجود تعارض و ابهام و فقدان ضمانت اجرایی در برخی قوانین و شیوه‌های اجرایی.
- ضعف در آگاه‌سازی مردم نسبت به قانون و حقوق و تکالیف خود.
- فقدان باور لازم در برخی مسؤولین نسبت به کارآمدی آموزه‌های اسلامی در حوزه‌ی پیشگیری از جرم (بابایی، ۱۳۹۳، ۷)
- فقدان آمار جامع و شفاف از جرایم و آسیب‌های اجتماعی.

- ضعف آموزش و تربیت نیروی انسانی برای تدوین و اجرای برنامه‌های پیشگیری و کنترل.
- عدم تخصیص اعتبار کافی و به موقع (لشنی پارسا، ۱۳۸۷، ۵۶).

۵-۲- چالش‌های اختصاصی

محققان چنین اعتقاد دارند که دلیل اصلی عدم موفقیت نهادهای دینی و مذهبی در انجام رسالت‌شان از جمله در باب اعمال و اجرای برنامه‌های پیشگیری از جرم، وجود برخی از چالش‌ها و موانع محسوس و یا غیرمحسوس در ارتباط با وظیفه و رسالت اصلی آنها می‌باشد که در واقع این چالش‌ها باعث تحت‌الشعاع قرار گرفتن عملکرد نهادهای مزبور در عمل و از نظر افکار عمومی می‌شود. این چالش‌ها و موانع که محققان بدان قائل هستند و از آنها می‌توان تحت عنوان «چالش‌های اختصاصی» نام برد به شرح ذیل عبارتند از (قرمهبینی فراهانی، ۱۳۸۷، ۳۳ - ۴۱).

۵-۲-۱- عدم برنامه‌ریزی استراتژیک

نویسندگان بر این عقیده‌اند: «برای این که تصمیم‌های عقلانی، منطقی و قابل اجرا اتخاذ شوند، باید مبتنی بر اطلاعات دقیق و جامع از وضع گذشته، حال و پیش‌بینی‌هایی از آینده باشند. برنامه‌ریزی استراتژیک نیز برنامه‌ریزی درازمدت است که برای رسیدن به آینده‌ای بهتر طراحی می‌شود. فقدان برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های استراتژیک از عوامل آسیب‌رسان بر توسعه فرهنگ دینی است. ضرورت برنامه‌ریزی استراتژیک در عرصه سیاست فرهنگ دینی به شتاب تغییر در فرهنگ جامعه باز می‌گردد. سیاست‌گذاری در عرصه فرهنگ از پیچیدگی بالایی برخوردار است. به علت دشواری تدوین سیاست فرهنگی، سیاست‌گذاران در این عرصه نه تنها باید از نخبگان فرهنگی باشند، بلکه باید بتوانند با فراخ‌بال از سطح درگیری‌های روزمره فراتر روند و با دانش خود از فراسوی افق‌های امروز تصویری از فردای ممکن به دست آورند. آنچه از برنامه‌ریزی کلان توسعه فرهنگ دینی انتظار می‌رود، اعتلاء بخشیدن به معرفت دینی و قرآنی و تحکیم فکری و علمی ارزش‌های اسلامی و احیای آموزه‌های فکری و دینی امام خمینی (ره) و تنظیم مناسبات و روابط اجتماعی مردم براساس مبانی اسلامی است. در برنامه‌ریزی استراتژیک باید این عناصر رعایت شوند. متأسفانه در بسیاری از موارد، در عین صرف هزینه هنگفتی از سرمایه‌های مالی و انسانی، برنامه‌ها و فعالیت‌های فرهنگی از استراتژی بلندمدت نشأت نمی‌گیرند؛ بلکه تنها بر

برنامه‌ریزی‌های موقت و متغیر و ناپایدار متکی هستند که خود چالش مهمی بر سر راه توسعه فرهنگ دینی به شمار می‌آید» (قرمهبینی فراهانی، ۱۳۸۷، ۳۳).

۵-۲-۲- غلبه رویکرد دولتی‌سازی عرصه‌های فرهنگی و دینی

کارشناسان و محققان بر این نظرند: «دخالت دولت در همه عرصه‌های فرهنگی و رفتارهای دینی مردم، آسیب‌هایی را متوجه بهبود روند توسعه فرهنگ دینی نموده است که می‌توان به بعضی از آنها اشاره کرد.

- دخالت دولت در امور دینی و فرهنگی مردم موجبات خدشه وارد شدن به قداست دین و حرمت روحانیت شده است؛ چرا که به دلیل وجود نقایص و کاستی‌های حکومت در ارضای نیازهای مردم و از طرفی دیگر انتساب حکومت به دین، خود به خود و براساس قاعده ربط منطقی و تعمیم‌دهی، مردم وجود نقایص فوق را در ذات و ماهیت حکومت دین جستجو می‌کنند. بنابراین دولتی‌سازی همه عرصه‌های فرهنگی و دینی رفتارهای مردم، در وجه اول به خود حکومت دینی آسیب می‌رساند.

- آسیبی که رویکرد دولتی‌سازی می‌تواند به توسعه فرهنگ دینی وارد آورد، کاهش انگیزه حضور و مشارکت مردم در عرصه‌های فرهنگی مورد نظر است؛ اگر دولت دخالت قطعی و تام در همه عرصه‌های فوق داشته باشد، خود به خود مردم از صحنه این فعالیت‌ها خارج شده و نهادها و سازمان‌های دولتی جایگزین آن می‌شوند» (همان، ۳۵).

۵-۲-۳- ناکارآمدی ساز و کارهای مدیریت فرهنگی

از جمله عوامل آسیب‌رسان در عرصه توسعه فرهنگ دینی، فقدان مدیریت کارآمد فرهنگی و نبود مکانیسم‌های واقعی تحقق یک مدیریت فرهنگی کارآمد است. به رغم وجود منابع مادی و مالی و نیروی انسانی فراوان در جامعه، همچنان نابسامانی در عرصه فعالیت‌های فرهنگی و دینی جامعه مشاهده می‌شود که نمونه‌های آن موازی‌کاری‌های سازمانی و نهادی و همچنین، عدم استفاده بهینه از فرصت‌های موجود است. با توجه به عوامل ایجاد آسیب‌ها، متوجه می‌شویم که خارج از محیط مباحث نظری و ذهنی، در یک محیط عملی اغلب آسیب‌ها متوجه کارکرد دولت و حکومت از یک سو و نهادهای دینی و تبلیغی از سوی دیگر است (همان، ۳۹).

۵-۲-۴- تداخل وظایف حاکمیتی و تصدی نهادهای دینی و تبلیغی

به اعتقاد برخی از محققان؛ «حرکت شتابان نخبگان و برنامه‌ریزان حوزه فرهنگی و دینی به سمت تأسیس و ایجاد مراکز متعدد به موازی کاری در امور مختلف اداره این بخش انجامیده است. لزوم گسترش مشارکت مردم در عرصه‌های فعالیت‌های فرهنگی مورد قبول همگان است. اما آنچه که انجام گرفته است نه مشارکت و جلب حضور بیشتر مردم، بلکه ایجاد سازمان‌های مکرر و موازی و حتی دارای اثر خنثی‌کنندگی بر یکدیگر بوده است؛ به‌گونه‌ای که امروزه در جمهوری اسلامی به غیر از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی، شورای عالی انقلاب فرهنگی، صدا و سیما، کانون‌های مساجد، وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری که رسماً متولی رشد و توسعه فرهنگی جامعه هستند، ده‌ها سازمان دیگر نیز با بودجه‌های کلان دولتی مشغول فعالیت‌های فرهنگی هستند که می‌توان ادعا نمود، تاکنون تأثیر چندانی بر بهبود مؤلفه‌های فرهنگ اسلامی و دینی‌سازی فرهنگ نداشته‌اند. به عبارت دیگر، مردمی‌سازی فعالیت‌های مربوط به فرهنگ دینی جای خود را به سازمان‌سازی فرهنگی داده است.

در جامعه امروز آنچه مهم است، تمرکز در عرصه فعالیت‌های فرهنگی یا دست کم نظارت متمرکزی بر فعالیت‌های فرهنگی است؛ به‌گونه‌ای که هر سازمان و نهاد مربوط به فرهنگ، کار خود را مستقل ولی هماهنگ با فعالیت‌های دیگر نهادها انجام دهد.

موازی‌گرایی در فعالیت‌های فرهنگی و دینی، زمینه‌ساز هم‌گسیختگی فعالیت‌های فرهنگی را موجب شده و حتی تعارض‌ها و تناقض‌هایی را نیز در این عرصه پدید آورده است. چنان که بعضی از برنامه‌های فرهنگی که توسط صدا و سیما، جمهوری اسلامی پخش می‌شوند، با بخش‌هایی از اهداف، وظایف و فعالیت‌های وزارت فرهنگ و ارشاد و .. همپوشانی دارد و حتی اثر خنثی‌کننده این وظایف را دارند و بالعکس» (همان، ۴۱).

۶- راهکارهای مقابله با چالش‌های پیش‌روی نهادهای مذهبی در پیشگیری از جرم

با توجه به چالش‌های عمومی و اختصاصی فوق‌الاشعار در ارتباط با رسالت نهادهای دینی و مذهبی در اعمال برنامه‌های پیشگیری از وقوع جرم، می‌توان راهکارها و برنامه‌هایی را برای مقابله با این چالش‌ها و موانع ترسیم کرد که ذیلاً به برخی از مهمترین آنها اشاره خواهیم کرد:

۶-۱- تمرکزگرایی در مدیریت پیشگیری از بزهکاری از طریق ایجاد شبکه ملی پیشگیری

از جرم

پیشگیری از بزهکاری در ایران بر اساس مقررات فرا تقنینی و شماری از مقررات تقنینی و فرو تقنینی به برخی از نهادهای اجرایی و قضایی واگذار شده است. این نهادها معمولاً برای اجرای این وظیفه به دلیل نبود هماهنگی و مدیریت متمرکز تاکنون با رویکردهای ناهمگون و گاه متضاد، به سیاست‌گذاری و برنامه ریزی در خصوص پیشگیری از بزهکاری پرداخته‌اند؛ از این‌رو، تمرکزگرایی در مدیریت پیشگیری، می‌تواند بر همگرایی نهادها در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها تأثیرگذار باشد (نیازپور، ۱۳۸۵، ۸۵).

۶-۲- ارائه آمار جامع و شفاف از جرایم و آسیب‌های اجتماعی

ارائه آمار جنایی واقعی و یا نزدیک به واقع می‌تواند نقش مؤثری در سیاست‌گذاری و برنامه ریزی در زمینه پیشگیری از جرم ایفا کند (همان، ۸۶).

۶-۳- فراهم کردن بستر لازم و کافی برای مشارکت مردم و نهادهای جامعه‌ای

در ارتباط با مشارکت مردم و نهادهای مردم نهاد می‌توان گفت که میزان موفقیت نهادهای رسمی و دولتی متولی پیشگیری از جرم منوط به این است که این نهادها تا چه میزان بسترهای لازم را برای حضور و مشارکت مردم و سازمان‌های غیردولتی فراهم نموده‌اند و آموزش‌های لازم را به آنان در ارتباط با چگونگی مشارکت‌شان در اجرای طرح‌ها و برنامه‌های پیشگیری از جرم ارائه کرده‌اند؟. شایان یادآوری است که تأکید بر مشارکت مردم به مفهوم تفویض افراطی اختیارات و وظایف ذاتی دولت در زمینه‌های نظم عمومی و تعقیب مجرمان حرفه‌ای نیست، بلکه هدف طرح‌ریزی و تدوین یک سیاست جنایی مبتنی بر مشارکت فعال همه اقشار، اجتماع‌ها و گروه‌های مردمی است که هم کارایی بیشتری دارد و هم هزینه‌های کمتری را بر جامعه تحمیل می‌کند (منصورآبادی و ابراهیمی، ۱۳۸۷، ۲۷).

۶-۴- سایر موارد

- پیش‌بینی بودجه‌ای جداگانه برای پیشگیری از بزهکاری
- بهره برداری از آموزه‌های دینی در تقویت رفتارهای پیشگیرانه
- ارتقاء و گسترش آموزش همگانی مؤثر در پیشگیری و افزایش سطح آگاهی عمومی
- آموزش دست اندرکاران پیشگیری از بزهکاری

- تقویت شبکه‌های اجتماعی دینی مانند هیأت‌های مذهبی
- تنظیم برنامه آموزشی برای تقویت نهادهای دینی و جلب توجه پژوهشکده‌ها و مراکز تحقیقاتی به انجام و برگزاری همایش‌های علمی و پژوهش پیرامون نقش آموزه‌های دینی در پیشگیری از وقوع جرم در سطوح مختلف، دبیرستان‌ها، دانشگاه‌ها، ادارات، مراکز صنعتی، کارگاه‌ها و غیره.
- تنظیم برنامه آموزشی برای تقویت کانون‌های فرهنگی در سطح محله، بخش، شهرستان و استان، گسترش این قبیل مراکز و تدوین آیین نامه اجرایی به همین منظور برای جلب توجه و تقویت باورهای دینی مردم و پیش‌بینی بودجه لازم برای تحقق بخشیدن به راهکارهای پیشنهادی بلند مدت و کوتاه‌مدت.
- طراحی شیوه ساده زیستی و الگوهای رفتار اسلامی در زمینه‌های مختلف زندگی از قبیل الگوی ساده برای ازدواج جوانان در سطح بخش شهرها و مراکز فرهنگی.
- ایجاد مراکز مشاوره خانوادگی در مناطق شهری و محروم حتی مساجد یا مدارس و گسترش نهضت سوادآموزی برای دادن آگاهی‌های لازم به منظور مقابله با فقر فرهنگی طبقات هدف.
- غنی‌سازی اوقات فراغت مردم به ویژه نوجوانان با برنامه‌های سرگرم کننده و مفید (لشنی پارسا، ۳۸۷، ۶۴).

۷- نتیجه‌گیری

یکی از مشکلات جوامع امروزی از جمله ایران، افزایش جرایم و ناامنی در بعد کمی و کیفی و تأثیر مخرب آن بر زندگی فردی و اجتماعی انسانها است. یکی از دلایل عمده این امر، ناکارآمدی روش‌های سنتی مبارزه با جرم یعنی اعمال کیفر و تقویت نهادهای کیفری، می‌باشد. از این رو، ضرورت اعمال و به-کارگیری روش‌های نوین و مؤثرتر مبارزه با بزهکاری یعنی، روش‌های پیشگیرانه‌ی غیرکیفری (پیشگیری به معنی اخص کلمه) بیش از پیش احساس می‌شود. وظیفه اعمال و به‌کارگیری تدابیر و روش‌های گوناگون پیشگیرانه از وقوع جرم و نابهنجاریهای اجتماعی به عنوان تکلیف اساسی تمام نهادهای اجتماعی اعم از خرد و کلان و اعم از دولتی و رسمی و غیردولتی و مردم‌نهاد می‌باشد. بنابراین، پیشگیری از جرم تنها بر عهده‌ی نهادها و مؤسسات دولتی و رسمی به ویژه قوه قضاییه و نیروی انتظامی و امثالهم نیست؛ بلکه تمام بخش‌های یک جامعه از خانواده تا قوه قضایه حسب مورد دارای تکلیف اخلاقی، اجتماعی، شرعی و

قانونی در تأمین و افزایش سعادت اخلاقی و اجتماعی یک جامعه‌ی بشری و به عبارتی دیگر، در سالم-سازی محیط اجتماعی و خشکاندن ریشه‌ها، عوامل و موقعیت‌های مؤثر در وقوع جرم هستند. یکی از این نهادها و مؤسسات اجتماعی می‌توان به نهادهای دینی و مذهبی مانند وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی، ستاد اقامه نماز، ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر و سازمان اوقاف و امور خیریه اشاره کرد. این نهادها با الهام و بهره‌گیری مستقیم از آموزه‌ها و تعالیم اسلامی می‌توانند نقش مؤثری در ترویج و توسعه‌ی فرهنگ اسلامی و پیشگیری از جرم ایفا نمایند. کما اینکه قانونگذار کشور ایران نیز در قوانین و مقررات گوناگون از جمله ماده ۱۰۶ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۳۸۳ به این وظیفه و نقش نهادهای دینی و مذهبی عینیت و رسمیت قانونی بخشیده است. اما با این وجود، این نهادها در ایفای هر چه بهتر این نقش و رسالت‌شان با برخی موانع و چالش‌های قانونی و عملی متعدد مواجه هستند. این چالش‌ها و موانع اجرایی برنامه‌های پیشگیری از وقوع جرم توسط نهادهای مذهبی به دو دسته الف- چالش‌های عمومی (۱- چالش‌های قانونی به عنوان مثال، وجود تفسیرها و برداشت‌های گوناگون از قسمت اول بند ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی و ۲- چالش‌های اجرایی مانند نبود طرح جامع و کارآمد ملی برای پیشگیری از جرم، عدم بهره‌گیری از ظرفیت باورهای دینی در امر پیشگیری توسط سازمانها و نهادهای مرتبط با موضوع، فقدان باور لازم در برخی مسؤولین نسبت به کارآمدی آموزه‌های اسلامی در حوزه‌ی پیشگیری از جرم و عدم توجه جدی به مشارکت سازمان‌های غیردولتی در زمینه کنترل آسیب‌های اجتماعی) ب- چالش‌های اختصاصی (مانند فقدان برنامه‌ریزی استراتژیک، غلبه رویکرد دولتی‌سازی عرصه‌های فرهنگی و دینی، ضعف ساز و کارهای مدیریت فرهنگی، تداخل وظایف حاکمیتی و تصدی نهادهای دینی و تبلیغی) تقسیم می‌شوند. بر این اساس ضرورت اعمال و به‌کارگیری روش‌های لازم و مناسب برای مقابله چالش‌ها و موانع پیش روی نهادهای مذهبی بیش از پیش احساس می‌شود که از جمله‌ی این روش‌ها می‌توان به مواردی چون تمرکزگرایی در مدیریت پیشگیری از بزهکاری از طریق ایجاد شبکه ملی پیشگیری از جرم، فراهم کردن بستر لازم و کافی برای مشارکت مردم و نهادهای جامعه‌ی، بهره‌برداری از آموزه‌های دینی در تقویت روش‌های پیشگیرانه از جرم، ارتقاء و گسترش آموزش همگانی مؤثر در پیشگیری و افزایش سطح آگاهی عمومی، تقویت شبکه‌های اجتماعی دینی مانند هیأت‌های مذهبی، تنظیم برنامه آموزشی برای تقویت نهادهای دینی و جلب توجه پژوهشکده‌ها و مراکز تحقیقاتی به انجام و برگزاری همایش‌های علمی و پژوهش پیرامون نقش آموزه‌های دینی در

پیشگیری از وقوع جرم در سطوح مختلف، دبیرستان‌ها، دانشگاه‌ها، ادارات، مراکز صنعتی، کارگاه‌ها و غیره، تنظیم برنامه آموزشی برای تقویت کانون‌های فرهنگی در سطح محله، بخش، شهرستان و استان، گسترش این قبیل مراکز و تدوین آیین‌نامه اجرایی به همین منظور برای جلب توجه و تقویت باورهای دینی مردم و پیش‌بینی بودجه لازم برای تحقق بخشیدن به راه‌کارهای پیشنهادی بلندمدت و کوتاه‌مدت، ایجاد مراکز مشاوره خانوادگی در مناطق شهری و محروم حتی مساجد یا مدارس و گسترش نهضت سوادآموزی برای دادن آگاهی‌های لازم به منظور مقابله با فقر فرهنگی، تحکیم مبانی عقیدتی و معرفتی آحاد جامعه از طریق مراکز آموزشی و فرهنگی و رسانه جمعی، برگزاری طرح‌های ویژه تبلیغی از سوی حوزه‌های علمیه و توجیه مبلغین اعزامی در راستای تلاش برای ترویج آموزه‌های دینی مؤثر در امر پیشگیری از جرم، نگاه ویژه به مقوله امر به معروف و نهی از منکر با وضع قوانین حمایت‌کننده و اتخاذ شیوه‌های نوین و جذاب در اجرای این فریضه اجتماعی و دینی، استفاده از پتانسیل مساجد در غنی‌سازی اوقات فراغت نوجوانان و جوانان از طریق برگزاری کارگاه‌های آموزشی و به‌کارگیری مربیان متعهد و کارآزموده اشاره کرد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. ابراهیم زاده آملی، عبدالله. (۱۳۸۳)، دین‌پژوهی، انتشارات پژوهشکده تحقیقات اسلام سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نشر تحسین، تهران، چاپ اول.
۳. ابراهیمی، شهرام، (۱۳۹۰)، جرم‌شناسی پیشگیری، نشر میزان، جلد اول، تهران، چاپ اول.
۴. ابن منظور، محمد بن مکرّم، (۱۴۱۴)، لسان العرب، انتشارات دارالصادر، جلد اول، بیروت، چاپ سوم.
۵. اردبیلی، محمدعلی، (۱۳۸۳)، میزگرد: پیشگیری از جرم در حقوق کنونی ایران، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۸-۴۹.
۶. اصغری، عبدالرضا، سردمدی‌واله، علی، (۱۳۹۱)، پیشگیری از جرم در قانون برنامه پنجم توسعه، مجله آموزه‌های حقوق کیفری دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۴.
۷. انوری، حسن، (۱۳۸۶)، فرهنگ بزرگ سخن، انتشارات سخن، جلد چهارم، تهران، چاپ چهارم.
۸. ایرانشاهی، حمید، (۱۳۹۰)، پیشگیری از وقوع جرم و نقش سازمانهای مسئول در قوانین ایران، انتشارات جاودانه، تهران، چاپ دوم.
۹. بابایی، حسن، (۱۳۹۳)، اهمیت پیشگیری از جرم با توجه به جنگ نرم و چالش‌های فرارو در امر پیشگیری از جرم، خبرنامه آموزشی داخلی مرکز پیشگیری از جرم و آسیب‌های اجتماعی مرکز مطالعات اجتماعی و جرم‌شناسی معاونت اجتماعی و پیشگیری از جرم قوه قضاییه، شماره ۸.
۱۰. پورزال، یدالله، (۱۳۹۲)، آموزه‌های دینی و نقش آن در پیشگیری از جرم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد چالوس.
۱۱. حاجی ده ابادی، محمد علی، (۱۳۸۸)، نقش وقف در پیشگیری از بزهکاری و بزه‌دیدگی، مجله حقوق اسلامی، شماره ۲۲.

۱۲. خسروشاهی، قدرت الله، (بی‌تا)، پیشگیری از جرم در آموزه‌های قرآنی، مجله بصیرت، سال دهم، شماره ۳۰ و ۳۱.
۱۳. ربانی، هادی، (۱۳۸۳)، گزیده غررالحکم و درالکلم، سازمان چاپ و نشر دارالحديث، قم، چاپ اول.
۱۴. ساعد، محمد جعفر، (۱۳۸۶)، تأملی بر کارکرد امر به معروف و نهی از منکر از منظر جرم‌شناسی پیشگیرانه، فصلنامه مطالعات بسیج، شماره ۳۷.
۱۵. صالحی، جواد و صادقی، الهام، (۱۳۹۰)، آموزه‌های اسلامی دریچه‌ای به سوی پیشگیری از بزهکاری، ماهنامه مهندسی فرهنگی، شماره ۶۱ و ۶۲.
۱۶. صدوق، محمد بن علی، (۱۴۰۴)، من لایحضره الفقیه، انتشارات جامعه مدرسین، قم.
۱۷. صفاری، علی، (۱۳۸۹)، تحولات پیشگیری از جرم و اهمیت آن، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۵۲.
۱۸. صفاری، علی، (۱۳۸۰)، مبانی نظری پیشگیری از جرم، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۴-۳۳.
۱۹. طباطبائی، سید محمد حسین، (۱۴۱۷)، المیزان فی التفسیر القرآن، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه، جلد ۱۶، قم، چاپ پنجم.
۲۰. طوسی، محمد ابن حسن، (۱۴۱۴)، الامالی، نشر مؤسسه البعثه و دارالثقافه، بی‌جا.
۲۱. عزیززاده، مهدی، (۱۳۸۲)، نقش اسلام در پیشگیری و کاهش بزهکاری، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، چاپ اول.
۲۲. فرمهینی فراهانی، محسن، (۱۳۸۷)، پژوهشی نو در آسیب‌شناسی توسعه فرهنگ دینی با نگاهی به دو دهه گذشته، ماهنامه مهندسی فرهنگی، شماره ۲۳-۲۴.
۲۳. لشنی پارسا، روح الله، (۱۳۸۷)، پیشگیری و مقابله با جرم: چالشها و راهکارها، دو ماهنامه توسعه انسانی پلیس، شماره ۱۹.
۲۴. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۳)، بحارالانوار، جلد ۷۵، نشر مؤسسه الوفاء، بی‌جا.
۲۵. معین، محمد، (۱۳۴۸)، فرهنگ فارسی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۲۶. منصورآبادی، عباس و ابراهیمی، شهرام، (۱۳۸۷)، تحولات مدیریت پیشگیری از جرم، فصلنامه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره ۸.
۲۷. میرخلیلی، سید محمود، (۱۳۸۳)، پیشگیری وضعی از نگاه آموزه‌های اسلام، فصلنامه فقه و حقوق، شماره ۱.
۲۸. میرمحمد صادقی، حسین، (۱۳۸۱)، ملاحظات در موضوع پیشگیری از وقوع جرم، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۶-۳۵.
۲۹. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، (۱۳۸۳)، پیشگیری عادلانه از جرم، علوم جنایی (مجموعه مقالات به مناسبت نکوداشت دکتر محمد آشوری)، انتشارات سمت، تهران، چاپ اول.
۳۰. نجفی ابرندآبادی، علی حسین، (۱۳۷۹-۱۳۸۰)، تقریرات درس جرم‌شناسی، دوره دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
۳۱. نوری، میرزا حسین، (۱۳۶۸)، مستدرک الوسایل، انتشارات آل البیت، قم، جلد اول و دوم، چاپ اول.
۳۲. نیازپور، امیرحسن، (۱۳۸۳)، حقوق پیشگیری از بزهکاری در ایران، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۴۸-۴۹.
۳۳. نیازپور، امیر حسن، (۱۳۸۵)، اقدام‌های دستگاه‌های دولتی ایران در زمینه پیشگیری از بزهکاری، مجله تخصصی الهیات و حقوق، شماره ۲۰.